

TARIMSAL SANAYİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE KOOPERATİFLEŞME - TONYA ÖRNEĞİ

Mehmet BOZOĞLU* H. Avni CİNEMRE Vedat CEYHAN***

ÖZET

Bu çalışmada, Tonya Koop'un Tonya ilçesinde (Trabzon) tarımsal sanayinin gelişmesine ve piyasaya yaptığı katkılar ortaya konulmuştur. Araştırma ile ilgili veriler, kooperatifin muhasebe kayıtlarından elde edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, bölgede geliştirilebilecek yegane tarıma dayalı sanayi dalının süt sığırcılığı olduğu, üreticilerin kooperatifleşerek işletmeye açtıkları süt fabrikası sayesinde, yakın çevredeki özel teşebbüslerin süt işleme fabrikaları kurmalarına öncülük edildiği, sanayi ürünlerine önemli miktarlarda talep yaratıldığı, üreticilerin işgücünden tasarruf sağlandığı, bölgede doğrudan veya dolaylı olarak 50 kişiye istihdam sağlandığı, kooperatif ortaklarına süt alım ve fiyat garantisi verildiği, kooperatif ortaklarının ürününün tereyağı, kaşar peyniri, beyaz peynir ve lora işlenip daha yüksek fiyattan pazarlanması suretiyle katma değer oluşturulduğu, kooperatif ortaklarına uygun şartlarla yem, kepek ve un temin edildiği, süt ve girdi piyasasında rekabet ortamının yaratıldığı ve üyeler arasındaki dayanışmanın artırıldığı belirlenmiştir.

IMPROWING AGRICULTURAL INDUSTRY BY MEANS OF COOPERATIVES - THE CASE OF TONYA DISTRICT

ABSTRACT

In this research, the contributions of Tonya Koop on improving of agricultural industry in Tonya district was exposed. Research's results show that dairy was only branch to establish agricultural industry in the region. The main data of this research was collected from the accountancy office of the cooperative. Owing to the establishment of the milk factory of Tonya Koop, private sector had also established milk factory in the vicinity, the cooperative demanded related industries' products which were used at the processing and marketing of milk, leisure time of members was increased and 50 people were employed directly or indirectly, milk was processed into butter, white cheese, kashar cheese and curd and, value added was increased, members were supplied concentrate feed, bran and flour in convenient terms, profit rate of traders was decreased by the competitive power of the cooperative in input and dairy products and, solidarity was improved among members of the cooperative.

1.GİRİŞ

Tarımsal sanayi, tarım ürünlerini ham madde olarak kullanması, bunları belirli işlemlerden geçirerek katma değer oluşturması ve tüketime arz etmesi, ürünlerin işlenmesi aşamasında istihdam yaratması gibi yönleri ile ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır (Özçelik, 1995). Tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesinde farklı modeller olup, bunlar; kamunun, özel sektörün, kamu ve özel sektör ortaklıklarının veya kooperatiflerin tarımsal sanayi tesisleri kurması şeklindedir. Türkiye'de nüfusun önemli bir bölümünün (%35) kırsal kesimde yaşaması ve bu kesimde gizli işsizliği yüksek olması, şehirlere göçe ve çarpık kentleşmeye ivme kazandırmaktadır. Bu

* Yrd.Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 55139 Samsun

** Doç.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, 55139 Samsun

bakımdan, kırsal kesimdeki nüfusun yerinde istihdamı önem taşımaktadır. Tarımsal işletmelerin ve üretim hacimlerinin genellikle küçük olması, yeterli sermayelerinin bulunmaması, tarımsal girdilerin satın alınmasında satıcılara karşı ve ürettikleri ürünleri pazarlamada alıcılara karşı pazarlık güçlerinin olmaması, kooperatif şeklinde örgütlenmelerini zorunlu kılan etkenlerdir. Kooperatifleşme sayesinde; çiftçilerin aralarındaki dayanışmanın artırılması, üretim için gerek duyulan girdilerin toplu olarak uygun fiyat ve şartlarda satın alınması, üretim maliyetlerinin düşürülmesi, kurulacak tesislerde ürünlerin ileri tekniklerle çeşitli mamullere dönüştürülerek katma değer ve istihdam yaratılması, mamul kalitesinin artırılması ve mamullerin daha yüksek fiyatlarla pazarlanması ve işletme gelirlerinin artırılması mümkün olabilecektir.

Araştırmanın amacı, Sınırlı Sorumlu Tonya Kalkınma Kooperatifinin (Tonya Koop), süt sanayinin geliştirilmesine ve piyasaya yaptığı katkıların ortaya konulmasıdır. Bu amaçla, araştırmada bölgenin genel ve tarımsal yapısı, Tonya-Koop'un genel yapısı, kooperatifin tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesine katkısı ve bölgedeki demokratik yaşama katkısı incelenmiştir. Araştırmanın sonunda ise, kooperatifin daha iyi işletilebilmesi ve tarımsal sanayinin geliştirilmesine daha fazla katkı sağlayabilmesi için alınması gereken önlemler ortaya konulmuştur.

2. MATERYAL VE METOT

Araştırmanın materyalini Tonya-Koop'un muhasebe kayıtları ile Tarım İlçe Müdürlüğü dosyalarından derlenen veriler oluşturmaktadır. Araştırmada konu ile ilgili olarak daha önce yapılan araştırmalardan da yararlanılmıştır. Kooperatifin muhasebe kayıtlarından; kooperatife ait genel bilgiler, üyelerin genel kurula katılım düzeyi, kooperatifin sağladığı istihdam, üyelere sağlanan girdiler, kooperatifin süt alımı ve yapılan ödemeler, sütün değerlendirilmesi ve üretilen süt ürünlerinin pazarlanması ile ilgili bilgiler derlenmiştir. Bununla birlikte, araştırma bölgesinde üreticilerden tereyağı ve imansız peynir satın alan, onlara yem, kepek ve un sağlayan esnaf ile de karşılıklı görüşmeler yapılmıştır. İlçenin tarımsal durumu ile ilgili veriler, Tarım İlçe Müdürlüğünden; iklim verileri ise Meteoroloji Genel Müdürlüğünden temin edilmiştir.

Araştırmada derlenen veriler, 1990-1999 dönemini kapsayacak şekilde çizelgeler halinde verilmiştir. Çizelgelerden gelişmelerin takip edilebilmesi ve mukayeselerin yapılabilmesi için de gerekli yerlerde veriler, oran, endeks ve ortalamalar şeklinde ifade edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Araştırma Bölgesinin Genel ve Tarımsal Durumu

Araştırma bölgesinin (Tonya) yüz ölçümü 265 km² olup, batısında Şalpazarı, kuzeyinde Vakfikebir, doğusunda Düzköy, güneyinde Kürtün (Gümüşhane'ye bağlıdır), kuzeybatısında Beşikdüzü ve güneydoğusunda Maçka ilçeleri bulunmaktadır. İlçenin Trabzon'a uzaklığı 65 km, Karadeniz'e uzaklığı 20 km, deniz seviyesine göre yüksekliği ise 755 m'dir. Yüksek eğimli ve engebeli bir arazi yapısına sahip olan ilçede dağınık yerleşimin hakimdir. Tonya ilçesine bağlı 15 köy ve bir de belde (İskenderli) bulunmaktadır. 1990 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre ilçenin toplam nüfusu 25.790 olup, bunun %42.9'u belediye sınırları içindeki mahallelerde, %57.1'i ise köylerde yaşamaktadır. Nüfusun %46.3'ü erkek, %53,7'si ise kadınlardan oluşmaktadır. Aktif nüfusun toplam nüfusa oranı ise %65,2'dir. İlçe merkezindeki 6 yaş üstündeki nüfusta okuma-yazma oranı %72,5 iken, bu oran erkek nüfusta (%87.8) kadın nüfusa (%59.1) göre daha yüksektir (Zaman, 1996).

Tonya ilçesinin arazi varlığının %47.2'sini orman alanları, %36.8'ini çayır ve mer'a alanları, %12.2'sini işlenen tarım alanları ve %3.8'ini de tarım dışı alanlar oluşturmaktadır. İlçede I.-III. Sınıf arazi yoktur. İlçenin

arazi varlığının ancak %8,7'si IV. sınıf araziden ibaret olup, bu arazi de toprak koruma önlemleri alınmak şartıyla kısmen işlemeli tarıma uygundur. İlçe arazi varlığının %2,4'ünü VI. Sınıf, %88,9'unu da VII. Sınıf arazi oluşturmaktadır. İlçede işlemeli tarıma uygun olmayan 931 hektarlık VI. ve VII. sınıf arazide işlemeli tarım yapılmasından dolayı erozyon yaşanmaktadır. Ekili-dikili tarım arazisinin (3.246 ha) %43,7'si mısıra, %34,7'si fındık ve diğer meyvelere, %17,9'u sebzelere (patates, baklagiller, kara lahana, pırasa, maydanoz, marul vb), %3,7'si ise yem bitkilerine ayrılmıştır (Anonymous, 2000/c).

Araştırma bölgesindeki işlenebilir tarım arazisi varlığının sınırlı olması ile birlikte vejetasyon süresinin kısa (5 ay; nisan-eylül dönemi), ortalama sıcaklığın düşük ($9,8^{\circ}\text{C}$), güneşli gün sayısının az (56,5 gün), yağışlı gün sayısı (130,9 gün) ve yağış miktarının fazla (1013,6 mm) olması (Anonymous, 2000/d), yetiştirilebilecek bitkisel ürünleri etkileyen faktörler olarak belirtilebilir.

Araştırma bölgesine bol yağışın düşmesi ve arazi varlığının önemli bir kısmının çayır ve mera alanlarından oluşması, hayvancılık açısından büyük bir potansiyelin var olduğunu ortaya koymaktadır. İlçede 29.450 adet sığır, 3.968 koyun, 549 keçi, 32.954 tavuk, 218 yük hayvanı (at, eşek ve katır) ve 2.844 arı kovanı bulunmaktadır (Anonymous, 2000/c). İlçede yaygın olarak yapılan süt sığırcılığının gelişmesinde iki önemli faktörün etkisi olmuştur. Bunlardan birincisi, 1965 yılında Tonya ilçesinde uygulamaya başlatılan bir proje ile düşük verimli yerli kara ırk sığırların, süt ve yağ oranları daha yüksek olan Jersey ırkları ile doğal ve yapay tohumlama çalışmaları sonucunda melez jersey ırklarının geliştirilmesidir (Zaman, 1996). İlçede süt sığırcılığının gelişmesine etki eden diğer etmen ise, Tonya Koop'dur. İlçede süt inekçiliği genellikle küçük ve dağınık durumdaki aile işletmelerinde yapılmakta olup, bu yapı çiftçilerin kooperatifleşmesini zorunlu kılmıştır. İlçedeki tarım arazisi varlığı, arazinin tasarruf şekli ve hayvan varlığı dikkate alındığında, bölgede geliştirilebilecek tarıma dayalı yegane sanayi kolunun sütçülük olduğu anlaşılmaktadır.

Tonya ilçesinde sanayi tesisi olarak iki adet süt fabrikası bulunmakta olup, bunlardan biri ilçe merkezindeki Tonya-Koop'a ait süt fabrikası, diğeri ise İskenderli Beldesindeki özel sektöre ait İskenderli Süt Fabrikasıdır. Bunların dışında ilçe merkezinde özel sektör tarafından üçüncü bir süt fabrikasının yapılması da planlanmaktadır. Ayrıca, ilçede yerel ihtiyaçlara cevap verecek sayıda ağaç ve demir doğrama atölyeleri ile fırın vb imalathaneler de bulunmaktadır.

Tonya ilçesinde 1965 yılında başlatılan yerli sığır ırkını ıslah çalışmaları sonucu artan süt potansiyelini değerlendirmek amacıyla 1969 yılında kurulan "Tonya ve Civar Köyleri Kalkınma Kooperatifinin" ismi, daha sonra yapılan değişiklikle "Sınırlı Sorumlu Tonya Tarımsal Kalkınma Kooperatifi" olmuştur. Kooperatife ait süt fabrikası, üretimine 1974 yılında 8 ton/gün kapasite ile başlamış, hayvancılığın gelişmesi ve üye sayısının artması nedeniyle mevcut kapasite 1979 yılında 40 ton/güne, 1989 yılında ise 50 ton/güne çıkartılmıştır. 1999 yılı itibariyle kooperatife kayıtlı üye sayısı 2.673'dir. Yani, ilçedeki tarım işletmesi sahiplerinin %63,6'ü kooperatif ortağı durumundadır. Kooperatife ait süt fabrikası 4.685 m² arazi üzerinde kurulu olup, 1.800 m² kapalı alana sahiptir. Araştırmanın yapıldığı dönemde kooperatife ait fabrikanın tescilli sermaye tutarı ise 685 milyar TL'dir (Anonymous, 2000/b).

3.2. Tonya Koop'un Piyasaya Katkısı

3.2.1. Tarıma dayalı sanayinin gelişmesine öncülük etmesi ve sanayi ürünlerine talep yaratması

Kooperatife ait süt fabrikası, komşu ilçeler arasında ilk kurulan süt işleme tesisi olup, kooperatif bu yönüyle özel sektöre öncülük etmiştir. Kooperatifin bölgeye yapmış olduğu katkı ve bölgede hayvancılığın gelişmesi sonucunda Vakfikebir'de iki adet, Beşikdüzü'nde bir adet, Tonya'ya bağlı İskenderli Beldesinde de bir

adet süt işleme fabrikası kurulmuştur. Kooperatif, üreticilerden süt alımı, onlara girdi temini ve üretilen ürünlerin pazarlanması aşamalarında özel sektörle sürekli rekabet halindedir.

Kooperatif, süt fabrikasında ihtiyaç duyduğu araç, gereç, makine ve malzemeleri satın almak suretiyle girdi piyasalarına da katkı sağlamaktadır. Araştırmanın yapıldığı dönemde kooperatifin araç parkında, mal temini ve pazarlamada kullanılan 3 kamyon, pazarlamada kullanılan 6 tonluk bir kamyonet ve bir minibüs, süt alımlarında kullanılan 2.5 tonluk 4 adet kamyonetin olduğu belirlenmiştir. Bunlarla birlikte, süt fabrikasında tereyağı, kaşar peyniri, beyaz peynir ve lor üretim ve paketleme üniteleri ile birlikte ürünlerin depolanmasında kullanılan 4 adet soğuk hava deposu (toplam 360 m²) bulunmaktadır. Kooperatife ait fabrikada sütün değişik ürünlere işlenmesi ve pazarlanmasında yılda 53.100 kg tuz, 1.215 kg peynir mayası, 600 kutu kültür, 648 kg ambalaj kağıdı, 630 kg mavi ispirto, 4.680 kg kaşar naylonu, 270.000 adet etiket, 13.000 adet 5 kg'lık ve 41.176 adet 17 kg'lık teneke kutu, 45 ton motorin, 150 ton LPG ve 4000 adet polipropilen çuval kullanılmaktadır (Anonymous, 2000/a).

3.2.2. İşletmelerde işgücü tasarrufu sağlaması ve bölgede istihdam yaratması

Araştırma bölgesindeki üreticiler, önceleri sütünü işletmesinde imansız peynir ve tereyağına dönüştürerek satmakta iken kooperatife ait fabrikanın üretime geçmesiyle birlikte kooperatif ortakları, sütünü buraya teslim etmeye başlamışlardır. Böylece, her bir işletme günde imansız peynir ve tereyağı yapımına sarf etmiş olduğu 1-2 saatlik işgücünden tasarruf sağlamıştır. Araştırmanın yapıldığı dönemde kooperatife süt teslim eden ortak sayısı (1680) dikkate alındığında, ortakların toplam işgücü tasarrufunun 1680-3360 saat/gün veya 210-420 işgücü/gün olduğu söylenilebilir.

Buna karşılık, kooperatife ait süt fabrikasında araştırmanın yapıldığı dönemde 30 kişiye istihdam sağlanmaktadır. Bunların 3'ü idari personel, 1'i gıda mühendisi, 2'si gıda teknisyeni, 4'ü usta, 20'si işçi olarak görev yapmaktadır. Kooperatif, kendi süt alım araçlarının dışında 10 araca da ücret karşılığında süt alımı yaptırmaktadır. Bu araçların her birinde 2 kişi çalıştığından toplam 20 kişiye de dolaylı istihdam sağlamaktadır. Yani, araştırmanın yapıldığı dönemde kooperatif toplam 50 kişiye doğrudan veya dolaylı olarak istihdam sağlamaktadır. Bu sayıya fabrikadan emekli olan 27 kişi de eklendiğinde, fabrikanın şimdiye kadar 77 kişiye doğrudan veya dolaylı istihdam sağladığı ortaya çıkmaktadır.

3.2.3. Girdi ve ürün piyasalarında rekabet yaratması

Kooperatifin üyelerine sağladığı en önemli hizmet, sütü alıp işlemek ve pazarlamaktır. Bununla birlikte, üyelerine ihtiyaç duydukları yem, kepek ve un gibi maddeleri de uygun koşullarla temin etmektedir. Bu sayede, hem ürün hem de girdi piyasalarında rekabet yaratmak suretiyle üyelerine menfaat sağlamaktadır.

Tonya ilçesinden süt alımı yapan fabrikalar ile yapılan görüşmelerden 1999 yılında bölgede piyasaya sürülen toplam süt miktarının 14.333 ton olduğu, bunun %41.7'sini (5.971 ton) kooperatifin, %58.3'ünü (8.362 ton) ise İskenderli Süt (İskenderli Beldesi), Ketaş Süt, Kebir Süt (Vakfikebir), Karadeniz Süt (Beşikdüzü) ve Bayram Yoğurt'un (Akçaabat) aldığı belirlenmiştir. İncelenen dönemde kooperatife ait süt fabrikasının süt alım miktarları birkaç yıl dışında artmış, süt fiyatları ise cari olarak artmasına rağmen, reel olarak dalgalanma göstermiştir (Çizelge 1). 1999 yılında ortakların ancak %62.8'i (1680) kooperatife süt teslimi yapmıştır. Geri kalan ortaklar ise ya fiili üretici olmadıklarından süt vermemiş ya da sütünü özel sektöre ait süt fabrikalarına pazarlamıştır. Kooperatif yeterli süt temin edemediğinden dolayı, ortaklar adına üye olmayan üreticilerden de süt alımı yapmaktadır. Oysa, kooperatifin iyi bir şekilde çalıştırılabilmesi, ortak dışı alımların yapılmaması ve

ortakların sütünün tamamını kooperatife teslim etmesi ile yakından ilgilidir. Kooperatifin etkin olarak çalıştırılmaması ve özel sektöre ait fabrikaların kooperatif ortaklarına daha cazip alım şartları sunması, kooperatife bağıllığı azaltan etmenler olarak belirtilebilir.

Çizelge 1. Yıllara göre Tonya-Koop'un ortaklarından teslim aldığı süt miktarları ve ödenen süt bedelleri

Yıllar	Alınan süt		Ödenen süt bedeli		Ortalama süt fiyatı (TL/kg)	
	Miktar (kg)	Endeks	Değer (milyon TL)	Endeks	Cari	Reel*
1990	4.271.590	100	3.469	100	812	141.532
1991	4.838.430	113	5.765	166	1.191	133.630
1992	5.542.190	130	11.148	321	2.012	139.291
1993	5.794.434	136	18.231	526	3.146	137.480
1994	5.392.060	126	36.078	1040	6.691	132.549
1995	5.392.780	126	74.491	2147	13.813	145.036
1996	5.039.500	118	116.610	3361	23.139	139.297
1997	6.157.960	144	264.528	7625	42.957	142.617
1998	4.865.700	114	499.213	14391	102.598	167.235
1999	5.970.517	140	669.508	19300	112.136	112.136

* 1999 yılı fiyatları ile ifade edilmiştir.

Kaynak: Tonya Koop'un muhasebe kayıtlarından derlenmiştir.

Kooperatifin asıl görevinin üyelerinin sütünü işleyerek pazarlamak olmasının yanında, üyelerine yem, kepek ve un da sağlamaktadır (Çizelge 2). Araştırma bölgesinde üreticilere yem, kepek ve unun %40'ını kooperatif, %50'sini özel süt fabrikaları ve %10'unu ise esnafın sağladığı belirlenmiştir. Kooperatif, üyelerine bu girdileri piyasaya göre daha ucuza ve kar amacı gütmeksizin sağlamakta, girdi bedellerini de üyelerinden yaklaşık 45 gün sonra, süt bedellerinin ödenmesi aşamasında, tahsil etmektedir. Son yıllarda girdi fiyatlarının önemli oranda artmasından dolayı üyelerin çoğu, kooperatife teslim ettikleri süt karşılığında ihtiyaç duydukları yem, kepek ve unu bile yeterince karşılayamamakta ve kooperatife borçlu kalmaktadırlar. Buna rağmen, kooperatifin üyelerine girdi temin etmesi, yaratılan rekabetin etkisiyle aşırı fiyat artışını bir ölçüde önlemektedir.

Çizelge 2. Yıllara göre Tonya-Koop'un ortaklarına sağlamış olduğu girdiler (çuval)

Yıllar	Yem (50 kg)		Kepek (35 kg)		Un (50 kg)	
	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
1992	18.097	100	59.963	100	13.850	100
1993	23.634	131	67.892	113	14.050	101
1994	23.488	130	61.073	102	11.752	85
1995	30.975	171	61.803	103	11.854	86
1996	29.137	161	55.905	93	9.715	70
1997	35.724	197	73.291	122	11.142	80
1998	71.061	392	138.950	232	19.386	140
1999	43.622	241	53.466	89	6.512	47

Kaynak: Tonya Koop'un muhasebe kayıtlarından derlenmiştir.

Kooperatif, 1987-1990 döneminde üyelerine karşılıksız olarak veteriner hizmeti de vermesine rağmen, bu dönemden sonra süt sığırcılığı konusunda üyelerine hiçbir teknik hizmet sağlamadığı belirlenmiştir.

Kooperatif, süt alımı ve girdi temini bakımından doğrudan üyelerine, dolaylı olarak da üye olmayan ilçe halkına hizmet etmektedir. Araştırma bölgesinde kooperatif ait süt fabrikasının henüz bulunmadığı 1970 yılı ile araştırmanın yapıldığı yıl arasındaki girdi ve süt ürünleri piyasalarının karşılaştırılması Çizelge 3'den yapıldığında; kooperatifin yaratmış olduğu rekabetin etkisiyle esnaf sayısının %25, üreticilerin esnafa pazarladıkları imansız peynir miktarının %83.3, tereyağı miktarının %62.5, esnafın kar hadlerinin imansız peynirde %64.2, tereyağında %39.3, yem, kepek ve unda %64.3 oranında azaldığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 3. Tonya’da imansız peynir ve yağ ticareti ile uğraşan esnaf sayısı, satın aldıkları imansız peynir ve tereyağı miktarları ile kar hadlerindeki değişim

Dönem	Esnaf sayısı (adet)	İmansız peynir		Tereyağı		Un, kepek, yem kar haddi (%)
		Alım miktarı (ton/yıl)	Kar haddi (%)	Alım miktarı (ton/yıl)	Kar haddi (%)	
1970	20	624	40.0	416	30.0	30-40
2000	15	104	14.3	156	18.2	10-15
Değişim (%)	- 25.0	- 83.3	- 64.2	- 62.5	- 39.3	- 64.3*

* Ele alınan yılların ortalama kar hadleri arasındaki farkı ifade etmektedir.

3.2.4. Katma değer yaratması

Kooperatif, üyelerinden aldığı sütü işleme tesisinde tereyağı, kaşar peyniri, beyaz peynir ve lora dönüştürmek ve daha yüksek değerden pazarlamak suretiyle önemli oranlarda katma değer sağlamaktadır. Kooperatif, 1990-1995 döneminde, üyelerinden almış olduğu sütün yarısından çoğunu tereyağına, geri kalanını ise kaşar peyniri, beyaz peynir ve lora işleyerek pazarlamıştır. Daha sonraki dönemde beyaz peynire olan talebin artması ve bu ürünün daha fazla kar getirmesinden dolayı beyaz peynir üretimi artırılmış, tereyağının üretimi ise azaltılmıştır. 1990-1999 dönemi ortalamasına göre üyelerden alınan sütün %47’si tereyağına, %35.6’sı beyaz peynire, %15.1’i kaşar peynirine ve %2.3’ü de lora dönüştürülerek pazarlanmıştır (Çizelge 4). Süt fabrikasında üretilen ürünlerin pazarlanması, Yönetim Kurulu tarafından gelen talepler değerlendirilerek yapılmaktadır. Süt ürünlerin %80’i toptancılar, %20’si ise perakendeciler aracılığıyla ve genellikle Erzurum, Trabzon, Zonguldak, İstanbul, Ankara, Rize ve Samsun illerine pazarlanmaktadır.

Çizelge 4. Yıllara göre Tonya-Koop’un pazarladığı ürün miktarları (ton)

Yıllar	Tereyağı		Kaşar peyniri		Beyaz peynir		Lor		Toplam Miktar
	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	Miktar	%	
1990	377	78.9	101	21.1	-	-	-	-	478
1991	555	80.8	118	17.2	14	2.0	-	-	687
1992	469	66.7	124	17.6	85	12.1	25	3.6	703
1993	445	62.5	118	16.6	114	16.0	35	4.9	712
1994*	406	53.4	82	10.8	242	31.8	30	4.0	760
1995*	380	55.5	84	12.3	197	28.8	23	3.4	684
1996	292	41.4	67	9.5	337	47.7	10	1.4	706
1997	288	28.9	109	10.9	593	59.5	7	0.7	997
1998	306	32.7	91	9.7	527	56.2	13	1.4	937
1999	90	8.9	260	25.6	625	61.5	41	4.0	1.016
Ortalama	361	47.0	116	15.1	273	35.6	18	2.3	768

* 1994 ve 1995 yıllarında çok az miktarda krema da pazarlanmıştır.

Kaynak: Tonya Koop’un muhasebe kayıtlarından derlenmiştir.

Her ortağın kendi sütünü tereyağı ve peynire işlemesi yerine sütün kooperatife ait fabrikada toplu olarak işlenmesi sayesinde, işleme masrafları önemli ölçüde azaltılmakta ve hijyenik koşullarda daha yüksek kaliteli ürünler üretilmektedir. Üretilen ürünlerin toplu olarak pazarlanması kooperatifin pazarlık gücünü artırmakta, kooperatifin ISO 9002 ve ürünlerinin tescilli markasının (Tonya-Koop) olması da, hem ürün satışını kolaylaştırmakta, hem de tüketicilere daha yüksek kaliteli ürünlerden yararlanma güvencesi vermektedir.

Buna karşılık, kooperatifin sütü kaşar peyniri ve beyaz peynire işlemesi suretiyle nakde dönüştürmesi, uzun zaman (en az 60 gün) almaktadır (Bektaş, 2000). Bu nedenle, süt paralarını ödemede kooperatif çoğu kez nakit sıkıntısı yaşamaktadır. Bu sıkıntı, süt üretiminin arttığı ve süt ürünleri talebinin azaldığı mayıs-ağustos döneminde daha da artmaktadır. Oysa, sütün daha kısa sürede nakde dönüştürülmesi, daha yüksek katma değer sağlanması ve çekilen nakit sıkıntısının azaltılabilmesi, kooperatif bünyesinde pastörize süt, yoğurt ve ayran

ünitelerinin kurulması ve alınan sütün bir kısmının bu ürünlere dönüştürülerek pazarlanmasıyla mümkün olabilecektir.

Çizelge 5. Yıllara göre Tonya Koop'un yaratmış olduğu katma değer miktarları (milyon TL)

Yıllar	Süt ürünleri satış hasılatı (1)	Süt alım bedeli (2)	Yaratılan katma değer	
			Miktar (3) = (1)-(2)	Oran (%) (4)=(3/2)
1990	4.535	3.469	1.066	30.7
1991	8.466	5.765	2.701	46.8
1992	15.785	11.148	4.637	41.6
1993	25.099	18.231	6.868	37.7
1994	47.234	36.078	11.156	30.9
1995	92.535	74.491	18.044	24.2
1996	141.390	116.610	24.780	21.2
1997	335.997	264.528	71.469	27.0
1998	644.218	499.213	145.004	29.0
1999	850.141	669.508	180.634	27.0

Kaynak: Tonya Koop'un muhasebe kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

İncelenen dönemde kooperatife ait fabrikada sütün belirtilen ürünlere işlenmesiyle %21 ila %46 arasında değişen oranlarda katma değer yaratılmıştır (Çizelge 5). Buna karşılık, yaratılan katma değerün üreticilere geri dönmesi söz konusu olmayıp, genel üretim giderleri ve yeni yatırımlar amacıyla kullanılmaktadır.

Kooperatifin her türlü faaliyetinin kayıt altında olması ve tahakkuk eden vergilerini son kuruşuna kadar ödemesi suretiyle de, devletin vergi gelirlerine katkı sağlamaktadır.

Kooperatifin kapasite durumu Çizelge 6'den incelendiğinde, mevcut süt işleme kapasitesinin ancak %66.3'ünün kullanabildiği anlaşılmaktadır. Kapasite kullanım oranı, kaşar peynirinde %73.9, lorda %73.6, beyaz peynirde %61.8, tereyağında %53.3'dir. İlçenin mevcut süt üretim potansiyeli ile kooperatif ait fabrikanın mevcut kapasitesi dikkate alındığında, gerekli önlemlerin alınmasıyla kooperatifin süt alım miktarı ve kapasite kullanım oranının yükseltilebileceği anlaşılmaktadır.

Çizelge 6. 1999 yılında Tonya-Koop'a ait süt fabrikasının ürün cinslerine göre kapasite durumu (ton/yıl)

Kapasite durumu	Süt	Beyaz peynir	Kaşar peyniri	Tereyağı	Lor
Mevcut kapasite	9.000	918	360	180	72
Kullanılan kapasite	5.971	567	266	96	53
Kapasite Kullanım Oranı (%)	66.3	61.8	73.9	53.3	73.6

Kaynak: Tonya Koop'un muhasebe kayıtlarından derlenmiştir.

3.2.5. Demokratik yaşama katkısı

Kooperatifler, üreticiler için demokratik yaşamın en iyi biçimde uygulandığı ortamdırlar. Kooperatiflerin faaliyetlerine katılan çiftçiler, aralarında fikir alışverişinde bulunmakta, yöneticileri seçmekte veya seçilmektedirler. İnan (1989), kooperatif üyeleri arasındaki dayanışma ve işbirliğinin fazla olmasıyla kooperatifin pazar payının da artırılabilirliğini ifade etmektedir. Oysa, Tonya Koop'un genel kurullarına ve seçimlerine katılım oranı oldukça düşük düzeylerde gerçekleşmiştir (Çizelge 7). Üyelerin yönetime katılımını azaltan etmenler ise; üretici olmayanların ve bölge dışında ikamet edenlerin kooperatife üye yapılması, üyelerin bir bölümünün (%8.9) kadın olması ve bunların genel kurullara katılmaması (son üç yıldaki genel kurullara sadece bir kadın katılmıştır), kooperatif yönetimine siyaset ve mahalleciliğin karışması, üyelerin kooperatiften beklentilerinin azalması ve bu konuda bıkkınlığın doğması şeklinde belirtilebilir.

Çizelge 7. Yıllara göre Tonya-Koop'un üye sayısı ile Genel Kurula katılan ve oy kullanan üye sayıları

Yıllar	Üye sayısı (1)	Genel Kurula katılan üye		Oy kullanan üye	
		Sayı (2)	Oran (%) (3) = (2/1)x100	Sayı (4)	Oran (%) (5) = (4/1)x100
1995	2705	561	20.7	447	16.5
1996	2679	628	23.4	628	23.4
1997*	2666	80	3.0	51	1.9
1998	2673	740	27.7	728	27.2
1999*	2673	159	5.9	117	4.4

* 1996 yılında yapılan genel kurulda, yönetim ve denetim kurulunun iki yılda bir seçilmesi kararı alındığından üyelerin 1997 ve 1999 yıllarında yapılan genel kurullara katılımı düşük olmuştur.

Kaynak: Tonya Koop'un muhasebe kayıtlarından derlenmiştir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Tonya ilçesinde tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesinde yararlanılabilecek yegane üretim faaliyeti durumunda olan süt sığırcılığı konusunda 1969 yılında Tonya Koop'un kurulması suretiyle atılan adım, çok yerinde bir girişimdir. Kooperatife ait süt fabrikasının üretime geçmesi, bölgenin süt sığırcılığının gelişmesine ve sanayileşmesine önemli katkılar sağlamıştır. Kooperatifin bölgeye sağlamış olduğu katkılara karşılık, iyi işletilememesinden ve piyasa şartlarından kaynaklanan önemli sorunları da mevcuttur. Bunlar; kooperatifi yönetenlerin ve ortakların kooperatif ilkeleri ve işletmeciliği konusunda yeterli bilgilerinin olmaması, kooperatifte tecrübeli bir müdür ve pazarlamacının olmaması, ortak kayıtlarının detaylı bir şekilde tutulmaması, kooperatif ortaklarının yarıya yakınının ve bölgede piyasaya sürülen sütün yarısından çoğunun özel sektöre ait süt fabrikalarına pazarlaması, ortaklara ihtiyaç duydukları hizmetleri, girdileri ve ekonomik menfaati yeterince sağlayamaması, sütü genellikle beyaz peynir ve kaşar peynirine işleyerek pazarlamasından dolayı özellikle yaz aylarında nakit sıkıntısı çekmesi, ortakların çoğunun yönetime katılmaması ve katılanların da yönetimde fazla etkili olamaması şeklinde ifade edilebilir.

Tonya Koop'un daha iyi işletilebilmesi ve bölgenin sanayileşmesine daha fazla katkı sağlayabilmesi bakımından; kooperatif yöneticileri, çalışanları ve ortaklarının kooperatif ilkeleri ve işletmeciliği konusunda eğitilmesi, kooperatife ait süt fabrikasında tecrübeli bir müdür ile yeterli sayıda pazarlamacının istihdam edilmesi, üyelere süt üretim faaliyeti konusunda ihtiyaç duydukları her türlü teknik hizmeti sağlamak amacıyla yeterli sayıda veteriner ve zootechnistin istihdam edilmesi, ortakların sütçülük üretim faaliyeti ile ilgili her türlü kaydının (hayvan sayısı, cinsleri, verim yetenekleri, yem tüketimleri vb) tutulması, kooperatife teslim edilen süt miktarları, sütün kalite özellikleri, yapılan ödemeler ve sağlanan girdilerin her bir üye bazında takip edilmesi, kar payı (risturn) dağıtım sisteminin ana sözleşmeye eklenmesi ve uygulamaya konulması, kayıt sistemine göre üyelere kar payının dağıtılması ve yükümlülüğünü yerine getirmediği tespit edilen üreticiler ile üretici olmayan kişilerin üyeliklerine son verilmesi, üyelere ürettikleri sütün şahsi ihtiyaçlarından fazlasını kooperatife teslim etme zorunluluğunun getirilmesi ve eksik teslim edilen süt için bir yaptırımın uygulanması, ortak dışı alımların yapılmaması, ortak olmayan kişilerin kooperatif üyeliğine teşvik edilmesi, fabrikaya yoğurt, ayran, sterilize süt ve dondurma ünitelerinin de eklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Anonymous, 2000/a. S.S. Tonya ve Bütün Köylerini Kalkınma Kooperatifi Kapasite Raporu. Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Trabzon.
- Anonymous, 2000/b. S.S. Tonya ve Bütün Köylerini Kalkınma Kooperatifi muhasebe kayıtları, Tonya
- Anonymous, 2000/c. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İlçe Tarım Müdürlüğü kayıtları, Tonya.
- Anonymous, 2000/d. T.C. Başbakanlık Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Bilgi İşlem Dairesi kayıtları, Ankara.
- Bektaş, A. 2000. Kooperatif Hepimizin. Tonya Haber Gazetesi, Yıl.2, Sayı.18, 5 Ağustos, Tonya.
- İnan, İ.H., 1989. Ülkemizde Sütçülük Kooperatiflerinin Kurulmasının Önemi. Ulusal Süt ve Süt Ürünleri Sempozyumu, Milli Produktivite Merkezi Yayınları: 394; 278-291, Ankara.
- Özçelik, A., 1995. Türkiye’de Tarıma Dayalı Sanayi ile Üreticinin Entegrasyonunda Kooperatif Örgütlenmenin Önemi. Türk Kooperatifçilik Kurumu Karınca Dergisi, Sayı. 699, 16-20 s., Ankara.
- Zaman, M., 1996. Tonya’nın Coğrafi Etüdü. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi (Yayımlanmamış), 314 s., Erzurum.